

A KLERIKUSOK KÖTELESSÉGEIRE ÉS JOGAIRA VONATKOZÓ EGYHÁZFEGYELEM FEJLŐDÉSE A XI–XII. SZÁZADI KÁNONJOGI GYŰJTEMÉNYEK ALAPJÁN*

SZUROMI SZABOLCS ANZELM O.PRAEM.
egyetemi tanár (PPKE JÁK)

„Nulli sacerdoti suos liceat canones ignorare, nec quicquam facere quod patrum possit regulis obviare. Quae enim a nobis res digna servabitur, si decretalium norma constitutorum pro aliquorum libitu licentia populis permissa frangatur.”¹ Ez a kánon, amely Wormsi Burchard gyűjteményében I. Celesztin pápának van tulajdonítva (BW 2. 160), meghatározó eleme a XI. és XII. század klerikusokra vonatkozó fegyelmének. Arra is jó példa, hogy az V. század kánoni előírása milyen erőteljesen volt képes befolyásolni az érett középkor mindennapi egyházi életét, beleértve az úgynevezett gregoriánus reform előtti időszakot is.² Alá szeretnénk húzni már a kezdeteknél, hogy ennek az időszaknak a gyűjteményei elsődlegesen a teljes kánonjog összefoglalására törekedtek, amely – mint *ius sacrum* – szolgálhatta a klérus kánonjogi ismereteinek elmélyítését, de az egyház mindennapi életét is.³ Ennek az alapvető szándéknak az ismerete nélkül nem érthetjük meg teljesen ezeknek a kimagasló munkáknak sem a tartalmát, sem a szerkezetét.

Ha megvizsgáljuk a IV–V. századtól a XI. századig terjedő kánonjogi forrásokat, láthatjuk a diakónus, pap és püspök klerikusi fokozatokra vonatkozó előírások

* Ez a tanulmány az *Instituto de Derecho Europeo Clásico* (IDEC) nagylelkű támogatásának köszönhetően jött létre Las Palmason, amelyért köszönet illeti Carlos Larrainzar és José Miguel Viejo-Ximénez professzorokat. A kutatást az OTKA T 048584/2004-es számon támogatta.

¹ G.FRANSEN – TH. KÖLZER (Hrsg.): *Burchard von Worms, Decretorum Libri XX*, Aalen, 1992, 47va.

² J. GILCHRIST: Was there a Gregorian Reform Movement in the Eleventh Century. In J. GILCHRIST: *Canon Law in the Age of Reform, 11th–12th Centuries*. (Collected Studies Series CS406) Aldershot, 1993, VII, 1–10.

³ Vö. SZUROMI SZ. A.: Some observations on BAV Pal. lat. 587 as compared with other textual witnesses of Ivo's works. In SZUROMI SZ. A. (ed.): *Parare viam Domino. Commemorative Studies on the occasion of Rt. Rev. Polikárp F. Zakar O.Cist. 's 75th Birthday*. (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/7) Budapest, 2005, 179–203.

lépésről lépésre történő letisztázódását, valamint a püspök sajátos kormányzati és megszentelői hatalmának meghatározó jellegét.⁴ Egyfelől a szent rend egyes fokozataihoz kötődő sajátosságok még nem kerültek egyértelmű meghatározásra, amely leginkább két korai kánonjogi gyűjtemény befolyásának tudható be: a *Canones Apostolici*-nek és a *Statuta Ecclesiae Antiqua*-nak.⁵ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az újabban beillesztett, az egyházatyák írásaiból származó joganyag sem tartalmazott világos meghatározást az egyes fokozatokra vonatkozóan, amint azt a gregoriánus gyűjtemények és forrásaik kapcsán tisztán láthatjuk. Ezekben a munkákban elsődlegesen Szent Jeromos, Szent Ciprián és Szent Ágoston írásainak részleteit olvashatjuk.⁶ A legfontosabb teológiai (ekkleziológiai) kánonok ezeknek a szerzőknek a műveiből kerültek be a XI. századi kánonjogi gyűjteményekbe. Másfelől tisztán látszik, hogy milyen szoros összefüggés van a püspök hivatala és a presbiter kollégium között. Az esperes funkcióját és az egyházi hierarchián belüli státuszát szintén ókori kánoni előírások tartalmazták abban az időben. Ennek legrégebbi forrása Nazianzoszi Szent Gergely 43. imádsága volt, valamint Szent Jeromos 125. levele. Ezek alapján a püspök úgy áll előttünk, mint a presbiter kollégium feje. A diakónusok a püspök és a papok segítségére nyerték el szentelésüket a kortárs fegyelemben, nem pusztán a püspök segítségére. Ez a nézet számos kánonban kapott helyet, melyek felváltva említik a püspököt, vagy a presbitert a diakónus funkciójával kapcsolatosan az egyes joggyűjteményekben. Ez az értelmezés sajátosan is rávilágít a szent rend különböző fokozatainak egységére.⁷ Szent Jeromos 52. levele jó példa erre a teológiai álláspontra: A püspök nem nevezhető Úrnak a többi klerikus között, mivel csak egy Úr, egy Egyház és egy Szolgálat létezik. A püspök megválasztása elsődlegesen az egyház lelkipásztori feladatának a teljesítésére szól, amelyet, mint az apostolok utóda, atyai lélektől vezetve kell végeznie.⁸ Ez a megkapó teológiai eszmefuttatás különböző gregoriánus kánonjogi gyűjteményekben kap helyet, de megtaláljuk Szent Ivo művének

⁴ Vö. F. YARZA: *El obispo en la organizacion ecclesiastica de las Decretales pseudo-isidorianas*. Pamplona, 1985.

⁵ ERDŐ P.: *Die Quellen des Kirchenrechts. Eine geschichtliche Einführung*. (Adnotationes in Ius Canonicum 23) Frankfurt am Main, 2002, 19–20.; J. GAUDEMET: *Le sources du droit de l'Église en Occident du IIe au VIIe siècle*. Paris, 1985, 24–25. Kiadása: M. METZGER: *Les constitutions apostoliques, III*. (Sources chrétiennes 336) Paris, 1987, 274–309.

⁶ SZUROMI SZ. A.: Die patristische Wurzel der bischöflichen Kirchendisziplin in der „Collectio Anselmi Lucensis“. *Rivista Internazionale di diritto comune* 12 (2001) 249–263.

⁷ SZUROMI SZ. A.: The clarification of the different degrees of Holy Orders up to the 5th Century. *Proceedings of the International Congress of Canon Law, Bejrút 2004* (megjelenés alatt).

⁸ „Esto subiectus pontifici tuo et quasi animae parentem suspice; amare filiorum, timore seruorum est: et si pater sum, inquit, ubi est honor meus? et si dominus ego sum, ubi est timor meus? plura tibi in eodem uiro obseruanda sunt nomina: monachus, pontifex, anunculus. Sed et episcopi sacerdotes se sciant esse, non dominos: honoret clericos quasi clericos, ut et ipsis a clericis quasi episcopis deferatur. Scitum illud est oratoris Domitii: «ego te», inquit, «habeam ut principem, cum tu me non habeas ut senatorem»? Quod Aaron et filios eius, hoc episcopum et presbyteros nouerimus: unus Dominus, unum templum, unum sit etiam ministerium. Recordemur semper quid apostolus Petrus praecipiat sacerdotibus: *pascite eum, qui in uobis est, gregem Domini prouidentes non coacto, sed spontanee secundum Deum, neque surplucri gratia, sed uoluntarie; neque ut dominantes in cleris, sed forma facti gregi et ex animo, ut, cum apparuerit princeps pastorum, percipiatis inmarcescibilem gloriae coronam*. Pessimae consuetudinis est

családjaiban is, valamint a *Decretum Gratiani*-ban. A szent rend, mint szentség teljessége a püspöki fokozatban jelenik meg.⁹ Az egyes klerikusi fokozatok sajátosságai egyre pontosabb meghatározást nyertek a korai középkor teológiai és intézményi fejlődésének következtében,¹⁰ mely a XI. századra már teljesen tiszta kép kialakítását tette lehetővé. Ezt meggyőzően igazolták mind Jean Gaudemet,¹¹ mind Roger E. Reynolds ezen a területen végzett aprólékos kutatásai.¹²

Ha azokat a kánoni gyűjteményeket vetjük vizsgálat alá, amelyek széles körben használatban voltak a latin egyházban, jól áttekinthető vázlatot készíthetünk a klerikusokra vonatkozó egyházfegyelem történelmi fejlődésének egyes állomásairól. A *Collectio Dionysiana* szövegét kiegészítésekkel ellátva I. Hadrianus pápa 774-ben küldte el Nagy Károlynak, mint alapvető és hivatalos egyházi gyűjteményt az egész Frank Királyság számára.¹³ A *Collectio Dionysio-Hadriana* szövege sohasem került hivatalos pápai kihirdetésre, ennek ellenére egyedülálló alapjául szolgált különösen azoknak a zsinatoknak, melyeket frank területen hívtak össze.¹⁴ Sőt, ez a gyűjtemény, beleértve annak legelső egységét – mely az apostoli kánonok első 50 kánonjának fordítását tartalmazta –, lényeges hatást gyakorolt az uralkodó által azt követően kibocsátott kapitulárek szövegére. Jólval később a *Decretum Burchardi Wormatiensis* (1008 és 1022 között) megkülönböztetett szerepet játszott, elsődlegesen a németalföldi egyházfegyelem alakításában.¹⁵ Burchard az egyetemes joganyagon felül összegyűjtötte

in quibusdam ecclesiis tacere presbyteros, et praesentibus episcopis non loqui quasi aut inuideant aut non dignentur audire. Et si alii, inquit Paulus apostolus, fuerit reuelatum sedenti, prior taceat. Potest enim per singulos prophetare ut omnes discant et omnes consolentur. Et spiritus prophetarum propheticus subiectus est; non enim est dissensionis Deus, sed pacis. Gloria patris est filius sapiens: gaudeat episcopus iudicio suo cum tales Christo elegerit sacerdotes.” SAN JERONIMO: *Epistolaria I.* (Biblioteca de autores cristianos 530) Madrid, 1993, 473–475.

⁹ O. CAPITANS: Episcopato ad ecclesiologia nell’età gregoriana. In *Le istituzioni ecclesiastiche della società cristiana dei secoli X-XII: papato, cardinalato ed episcopato* (Atti della V Settimana Internazionale di Studi medioevali, Mendola 26-31 agosto 1971, Miscellanea del Centro di Studi Medioevali VII) Milano, 1974, 316–373.

¹⁰ Vö. J. IMBERT: *Les temps Carolingiens (741-891). L’Église: Les institutions.* (Histoire du Droit et des Institutions de l’Église en Occident V/I), Paris, 1994, 91–124.

¹¹ J. GAUDEMET: Église et cité. Histoire du droit canonique. Paris, 1994, 478–493.; J. GAUDEMET: Propos de l’episcopat medievale (XIIe – XIIIe siècles). *Studia Gratiana XXVII* (1996) [De Iure Canonico Medii Aevii. Festschrift für Rudolf Weigand] 149–172.

¹² R. E. REYNOLDS: The De officiis VII graduum: Its Origin and Early Medieval Development. *Mediaeval Studies* 34 (1972) 113–151.; R. E. REYNOLDS: The ‘Isidorian’ Epistula ad Leudefredum: An Early Medieval Epitome of the Clerical Duties. *Mediaeval Studies* 49 (1972) 252–330.; R. E. REYNOLDS: Patristic ‘presbyterianism’ in the Early Medieval Theology of Sacred Orders. *Mediaeval Studies* 45 (1983) 311–342.

¹³ Vö. H. MORDEK: *Kirchenrecht und Reform im Frankenreich. Die “Collectio Vetus Gallica”, die älteste systematische Kanonensammlung des fränkischen Gallien. Studien und Edition* (Beiträge zur Geschichte und Quellen des Mittelalters 1) Berlin-New York, 1975, 241–249.

¹⁴ SZUROMI SZ. A.: A püspökökre vonatkozó egyházfegyelmi szabályok a Dionysio-Hadriana Gyűjteményben. *Kánonjog* 2 (2000) 87–95, különösen 87.; GAUDEMET (1985) i. m. 134–137.

¹⁵ H. HOFFMANN – R. POKORNY: *Das Dekret des Bischofs Burchard von Worms. Textstufen – Frühe Verbreitung – Vorlagen.* (MGH Hilfsmittel 12) München, 1991.; L. WILL: *Die Rechtsverhältnisse zwischen Bischof und Klerus im Dekret des Bischofs Burchard von Worms. Eine kanonistische Untersuchung.* (Forschungen zur Kirchenrechtswissenschaft 12) Würzburg, 1992.

a németalföldi területi zsinatok fegyelmi anyagát, valamint különböző penitenciális gyűjtemények kánonjait. A *Decretum Burchardi* a klerikusok kötelességeivel és jogaival több könyvben is foglalkozik: *De primatu Ecclesiae* (I. 75, 78, 210);¹⁶ *De sacris ordinibus* (II. 67–68,¹⁷ 117–119,¹⁸ 136,¹⁹ 189²⁰); *De ecclesiae* (III. 109)²¹; *De sacramento baptismatis et confirmationis* (IV. 22–23)²²; *De sacramento Corporis et Sanguinis Domini* (V. 6, 8)²³; *De excommunicatione* (XI. 35)²⁴; és *De crapula et ebrietate* (XIV. 5–6).²⁵ A II. könyv különösen is a szent rend egyes fokozataira vonatkozó előírásoknak van szentelve „*De ordinationibus presbyterorum et reliquorum ordinum*” cím alatt. A II. könyv legelső kánonjai között olvashatjuk azon könyvek listáját, amelyeket egy papnak feltétlenül ismernie kellett: sacramentarium, lectionarium, antiphonarium, penitentiale, psalterium, valamint a vasár- és ünnepnap-i prédikációknak a gyűjteménye (vö. c. 2).²⁶ A II. könyv alapvető témáiból és szerkezetéből általános képet alakíthatunk ki a klerikusok kötelességeinek és jogainak XI. századi helyzetéről. Az első kánonok azokat a tulajdonságokat írják le, amelyek alkalmassá tehetik a krisztushívőt a felszentelésre (cc. 1–49).²⁷ A kánonok következő egysége a felszentelt személyek kötelességeiről szól: az 50. kánon rendelkezése alapján, a szentmise megengedett bemutatásához a papnak fel kell öltenie a megfelelő liturgikus ruhákat.²⁸ Minden pap, minden egyes vasárnap kötelezett a szentmise bemutatására saját templomában, melyet a hívek szenteltvízzel való meghintésének kell bevezetnie (c. 52).²⁹ Húsvétkor, karácsonykor, pünkösdkor, az ünnepi szentmisét a püspök székesegyházában szükséges végezni, de egyedi körülmények esetén a

¹⁶ FRANSEN – KÖLZER i. m. 9rb, 10ra, 29rb.

¹⁷ FRANSEN – KÖLZER i. m. 41ra

¹⁸ FRANSEN – KÖLZER i. m. 45ra.

¹⁹ FRANSEN – KÖLZER i. m. 45vb.

²⁰ FRANSEN – KÖLZER i. m. 50ra.

²¹ FRANSEN – KÖLZER i. m. 67ra.

²² FRANSEN – KÖLZER i. m. 84va–84vb.

²³ FRANSEN – KÖLZER i. m. 95va.

²⁴ FRANSEN – KÖLZER i. m. 149vb.

²⁵ FRANSEN – KÖLZER i. m. 163rb.

²⁶ BW 2. 2: Quae ipsi sacerdotibus necessaria sint ad discendum, id est, liber sacramentorum, lectionarius, antiphonarius, baptisterium, computus, Canon poenitentialis, Psalterium, Homelieae per circulum anni dominicis diebus et singulis festivitibus aptae. Ex quibus omnibus si unum defuerit, sacerdotis nomen vix in eo constabit, quia valde periculosae sunt evangelicae minae quibus dicitur: Si caecus caeco ducatum praestet, ambo in foveam cadunt. FRANSEN – KÖLZER i. m. 35rb.

²⁷ FRANSEN – KÖLZER i. m. 35ra–39rb.

²⁸ BW 2. 50: Ut nullus presbyter absque amictu, alba, et stola, et fanone, et causa ulla tenus praesumat Missam celebrare: et haec sacra vestimenta mundissima sint, et in nitido loco infra Ecclesiam collocentur: nec unquam presbyter his indutus extra Ecclesiam eceat: quia hoc divina lex prohibet. FRANSEN – KÖLZER i. m. 39rb.

²⁹ BW 2. 52: Omnibus diebus dominicis quisque presbyter in sua Ecclesia ante Missae solennia aquam benedictam faciat in vase nitido, et tanto mysterio convenienti, de qua populus intrans Ecclesiam aspergatus, et atrium eiusdem Ecclesiae cum crucibus circumeundo similiter aspergat, et pro animabus ibidem quiescentibus oret. Et qui volverit in vasculis suis accipiat ex ipsa aqua, et per mansiones, et agros, et vineas, super pecora quoque sua, atque super pabula eorum, nec non super cibos et potum suum conspergat. Vö. canon 53; FRANSEN – KÖLZER i. m. 39rb–39va.

szentmise ekkor is bemutatható a plébániatemplomban, ahogy arról a 76. kánon beszél.³⁰ A 77. kánon felsorolja azokat az ünnepnapokat, amelyeken minden plébánián misét kell bemutatni. A megyéspüspöknek jogában áll engedélyezni a prédikálást a joghatósága alá tartozó papok vagy az ott élő szerzetesek számára (c. 158).³¹ A homíliának ki kell fejeznie a Szentháromságba és a Boldogságos Szűz Máriába vetett hitet. Ezt maga az apostoli hitvallás is alátámasztja, melyet minden vasárnap szükséges elimádkozni a szentmise keretében (cc. 59–64).³² Azok a kánonok, melyeket Burchard az *Apostoli Kánonokból* idéz, jól kifejezik a korabeli vasárnapi misék hangulatát: „a papnak érthető formában kell prédikálni.” Ezek a korai szövegek jelzik a hívek misén való aktív közreműködésének fontosságát (vö. cc. 67–68).³³ A következő néhány kánon a lelkipásztori munka végzésére ad eligazítást a püspököknek és a papoknak (hitoktatás, a betegek gondozása, a temetés, imádságok, áldások (pl. híveké, vagy épületeké): cc. 69–74, 89).³⁴ A pap semmilyen körülmények között sem hagyhatja el saját plébániáját (c. 80),³⁵ továbbá csak egy plébániához ill. településhez tartozhat (cc. 96–97).³⁶ A különböző típusú kísértésekkel szemben a pap eszköze a Szentírás olvasása, az imádságok, különösen pedig a zsolozsma végzése. Ezek a kánonok (cc. 100–105)³⁷ Szent Ágostont, a 813-as Mainz-i Zsinatot, a 895-ös Nantes-i

³⁰ BW 2. 76: Item docendi sunt cives, ut Pascha, Natalem domini, et Pentecosten in civitatibus cum episcopis suis, nisi infirmitas impedierit, celebrent, accipiendae communionis vel benedictionis gratia, et qui hoc neglexerint communione priventur. FRANSEN – KÖLZER i. m. 41vb.

³¹ FRANSEN – KÖLZER i. m. 47va.

³² BW 2. 59: In primis praedicandum est omnibus generaliter, ut credant patrem et filium, et spiritum sanctum unum Deum esse omnipotentem, qui omnia fecit, et unam esse deitatem et substantiam et maiestatem in tribus personis, patris, et filii, et spiritus sancti. FRANSEN – KÖLZER i. m. 40rb.

³³ BW 2. 68: Omnes Christiani qui ingrediuntur Ecclesiam Dei, et scripturas sacras audiunt, neque communicant in oratione cum populo, sed pro quadam intemperantia se a perceptione sanctae communionis auertunt, hi de Ecclesia removeantur, donec per confessionem poenitentiae fructus ostendant. FRANSEN – KÖLZER i. m. 41ra.

³⁴ FRANSEN – KÖLZER i. m. 41ra–41vb, 42vb.

³⁵ BW 2. 80: Inter dicendum est, ut nullus ordinatus, sive ordinandus migret de sua parochia ad aliam, nec ad limina apostolorum orationis causa Ecclesiae suae cura derelicta, nec ad pallatium causa interpellandi. Quod si fecerit, nihil valet huiusmodi aut ordinatio aut demigratio. Et hoc omnibus fidelibus denunciandum, ut qui causa orationis ad limina beatorum apostolorum pergere cupiunt, domi confiteantur peccata sua, et sic proficiscantur: qua a proprio episcopo suo aut sacerdote ligandi, aut solvendi sunt, non ab extraneo. FRANSEN – KÖLZER i. m. 42rb.

³⁶ BW 2. 96: Non licere clericum in duarum civitatum conscribi simul Ecclesiis, et in qua ab initio ordinatus est, et ad quam confugit, quasi ad potioem, ob inanis gloriae cupiditatem. Hoc autem facientes revocari debere ad suam Ecclesiam in qua primitus ordinati sunt, et ibi tantummodo ministrare. FRANSEN – KÖLZER i. m. 43rb.

³⁷ BW 2. 100: Presbyteri, oportet vos affiduitatem habere legendi, et instantiam orandi: quia vita viri iusti lectione instruitur, oratione ornatur, et affiduitate lectionis munitur homo a peccata, iuxta illum qui dicebat: In corde meo abscondi eloquia tua, ut non peccem tibi. Haec sunt enim arma, videlicet lectio, et oratio, quibus diabolus expugnatur. Haec sunt instrumenta quibus aeterna beatitudo acquiritur. His armis vitia comprimuntur, his alimentis virtutes nutriuntur. Sed et si quando a lectione cessatur, debet manuum operatio subsequi: quia ociositas inimica est animae. Et antiquus hostis, quem a lectione sive ab oratione vacantem invenerit, facile ad vitia rapit. Per usum namque lectionis discetis, qualiter et vos vivatis, et alios doceatis. Per usum orationis, et vobis et his, quibus in charitate coniuncti estis, prodesse valebitis. Per manuum operationem et corporis macerationem, et vitiis alimenta negabit, et vestris

Zsinatot és Szent Benedek Reguláját idézik. Azt a papot, aki vétett a celibátus megtartásával szemben, haladéktalanul el kell távolítani hivatalából.³⁸ Amint arról az idézett 325-ös Niceai Zsinat rendelkezik: mindössze csak édesanyja és nővérei élhetnek vele egy fedél alatt a plébánián. Egy Nagy Szent Leó pápának (440–461) tulajdonított idézet kiterjeszti a kötelező celibátust a diakónusokra is.³⁹ Csak jelezzük, hogy ez a konkrét kánon bekerül az *Anselmo Dedicata*, és a *Luccai Anselm* gyűjteménybe, Ivo *Decretumába*, a *Polycarpus*-ba, és később a *Decretum Gratiani*-ba (D. 30 c. 10). *Burchard Decretuma* tiltja a papok számára a kocsmák látogatását (c. 130).⁴⁰ Ellenben ajánlja a vendégszeretet gyakorlásának erényét, amely kivívja Isten tetszését (cc. 166–167).⁴¹ A II. könyv végén néhány olyan büntettről olvashatunk, melynek következtében el kell távolítani a klerikust hivatalából, vagy egyes esetekben kiközösítést szükséges kiszabni. Az eljárás lefolytatására a területileg illetékes megyéspüspök a jogosult (cc. 179–182).⁴²

Az imént, *Burchard Decretum*-a alapján kifejtett vázlat jól mutatja, hogy nem találunk egyetlen klerikusi jogot kötelesség nélkül, pontosabban, hogy mindig a kötelesség az, ami a jogot magában foglalja. Ezek a kötelességek pedig mindig a szent rend adott fokozatának megfelelő teljesítéséből fakadnak.

Burchard klerikusokra vonatkozó kánonjogi anyagának nagy része bekerült a legjobbnak tartott gregoriánus joggyűjteménybe, a XI. század II. feléhez tartozó *Collectio Anselmi Lucensis*-be (1081–1083).⁴³ Anselm gyűjteményének VII. köny-

necessitatibus subvenietis, et habebitis unde necessitatem patientibus porrigatis. Vö. BW 2. 104: Presbyter mane Matutinali officio exploro, pensum servitutis suae canendo Primam, Tertiam, Sextam, Nonamque persolvat: ita tamen, ut postea horis competentibus et signis designatibus iuxta possibilitatem, aut a se, aut a scholaribus publice compleantur. Deinde peractis horis, infirmis visitatis, si volverit ad opus rurale exeat ieiunus, ut iterum necessitatibus peregrinorum et hospitem, sive diversorum commentatium, infirmorum quoque atque defunctorum succurrere possit usque ad statutam horam, pro qualitate temporis et oportunitatis. FRANSEN – KÖLZER i. m. 43va–44ra.

³⁸ BW 2. 108: Presbyter si uxorem acceperit, ab ordine deponatur. Si vero fornicatus fuerit, aut adulterium perpetraverit, amplius pelli debet, et ad poenitentiam redigi. Simili modo etiam diaconus, si eodem peccato succuberit, ab ordine ministerii subtrahatur. FRANSEN – KÖLZER i. m. 44rb.

³⁹ BW 2. 114; cf. D. 31 c. 10 (FRIEDBERG I. 113).

⁴⁰ BW 2. 130: Ut clerici edendi vel bibendi causa tabernas non ingrediantur, nisi peregrinationis necessitate compulsi. FRANSEN – KÖLZER i. m. 45va.

⁴¹ BW 2. 166: Ut curam hospitem, maxime pauperum atque debilium orphanorum quoque atque peregrinorum habeat presbyter, hosque ad prandium suum quotidie iuxta possibilitatem convocat, eisque hospitem tribuat. FRANSEN – KÖLZER i. m. 48ra–48rb.

⁴² BW 2. 179: Si quis presbyter ab episcopo suo fuerit degradatus, aut officio procertis criminibus suspensus, et ipse per contemptum et superbiam aliquid de ministerio sibi interdicto agere praesumpserit, et postea ab episcopo suo correptus, in certa presumptione perduraverit, hic omnimodis excommunicetur, et ab Ecclesia expellatur. Et quicumque cum eo communicaverit, similiter se sciat esse excommunicatum. Similiter de clericis, laicis, vel foeminis excommunicatis observandum est. Quod si aliquis ista omnia contempserit, et episcopus emendare potuerit minime, regis iudicio exilio damnetur. FRANSEN – KÖLZER i. m. 48vb.

⁴³ Kiadása: F. THANER (ed.): *Anselmi collectio canonum una cum collectione minore, I–II*. Oeniponte, 1901–1915. (repr. Aalen, 1965.) A gyűjteményről: K.G. CUSHING: Anselm of Lucca and Burchard of Worms: Re-Thinking the Sources of Anselm 11, De Penitentia. In K. G. CUSHING – R. F. GYUG (ed.): *Ritual, Text and Law*. Aldershot, 2004, 225–239.; Sz. A. SZUROMI: *Anselm of Lucca as a Canonist*. (Adnotationes in ius canonicum 34) Freiburg am Main, 2006.

vében kerültek összegyűjtésre a klerikusokkal foglalkozó egyházfegyelmi előírások. A megelőző, VI. könyv egésze a püspökök kötelességeinek és jogainak kifejtésére volt szentelve, beleértve a megyéspüspök és a joghatósága alá tartozó klerikusok kapcsolatának szabályozását is.⁴⁴ Ans. 7. 46–52 az egyes klerikusi fokozatok sajátos kötelességeit taglalja, a szentelés egyedi rítusának és lényeges elemeinek ismertetésén keresztül.⁴⁵ Az egyes fokozatokat főképp a püspök kezéből nyerik el a jelöltek. A diakónus szentelés esetében a kánon szövege kifejezetten beszél a püspök aktív közreműködéséről a szentelés folyamán. A diakónus tehát csakis a püspök által (solus episcopus) kerülhet szentelésre, aki két kezét a jelölt feje fölé terjesztve áldja azt meg. A szubdiakónus szentelése a püspök kézfeltétele nélkül történik, és a jelölt üres paténát és kelyhet vesz át a püspöktől. Az archidiakónus kancsót, kéztörölő kendőt és kézmosó tálat ad át a felszentelt szubdiakónusnak. A papszentelés a püspök kézfeltételével kerül kiszolgáltatásra, aki után minden jelenlévő pap felteszi a kezét az újonnan szenteltre. A püspöknek össze kell hívnia a presbiter kollégiumot a papszentelést megelőzően. Ezt az általános előírást összekapcsolhatjuk az Ans. 7. 78-cal, amely Szent Jeromostól származó idézet, biblikus alapon, kifejezett formában említi a diakónus, presbiter és püspök eltérő küldetését, ha tesszik, kötelességét.⁴⁶ Ez a hosszú kánon Szent Pál Tituszhoz írt levelét elemzi, az előljáróval és annak életével kapcsolatosan, amelynek tisztának és legfeljebb egyszer nősiülni kell lennie.⁴⁷ Szent Jeromos utal az 'episcopos' szó eredeti, görög jelentésére, amely kifejezi az egyháznak és tanításának a védelmét.

Néhány esetben a VII. könyvben összegyűjtött kánonok püspököt helyettesítő feladatkört tulajdonítanak a papnak.⁴⁸ Ilyen eset például, amikor a pap szolgáltatja ki a keresztséget, mivel a püspök akadályoztatva van (Ans. 7. 111).⁴⁹ Ez a lehetőség hasonló az Ans. 9. 22-ben leírtakhoz, mely – mint alapszabály – fenntartja a keresztség kiszolgáltatásának jogát a megyéspüspöknek, a homília mondásának jogával

⁴⁴ THANER i. m. 265–356.; vö. SZUROMI SZ. A.: *A püspökökre vonatkozó egyházfegyelmi szabályok az Anselmi Collectio Canonumban.* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae IV/1) Budapest, 2000.

⁴⁵ THANER i. m. 383–385.; pl. Ans. 7. 52: Diaconus cum ordinatur, solus episcopus, qui eum benedicit, manus super caput illius ponat, quia non ad sacerdotium sed ad ministerium consecratur. THANER i. m. 385.

⁴⁶ Ans. 7. 78: [...] Sed et Petrus in epistola: Presbyteros, inquit, in vobis precor conpresbyter et testis passionum Christi et futurae gloriae, quae revelanda est, particeps regere gregem Christi et inspicere non ex necessitate sed voluntarie iuxta Deum. Quod quidem Graece significatius dicitur επισκοπευοντες unde et nomen episcopi tractum est. Parva tibi videntur tantorum testimonia. [...] Qui provehitur, a minori ad maius provehitur; aut igitur ex presbytero ordinatur diaconus, ut presbytero maior comprobetur, in quem crescit ex pravo, aut si ex diacono ordinatur presbyter, noverit se lucris minorem sacerdotio esse maiorem. THANER i. m. 396–397.

⁴⁷ Tít. 1, 5–7.

⁴⁸ THANER i. m. 362–434.

⁴⁹ Ans. 7. 111: Pervenit quoque ad nos quosdam scandalizatos fuisse quod presbyteros chrismate tangere eos qui baptizati sunt prohibuimus. Et nos quidem secundum usum veterem ecclesiae nostrae fecimus. Sed si omnino hac de re aliqui contristantur, ubi episcopi desunt, ut presbyteri etiam in frontibus baptizatos chrismate tangere debeant concedimus. THANER i. m. 409–410.

együtt.⁵⁰ Az egyházi tradíció védelme és értelmezése a püspök saját jogai közé tartozik, aki tanítói funkcióját elsődlegesen székesegyházának ‘cathedra’-járól gyakorolja. Mindazonáltal, egy másik Szent Jeromostól származó kánon (Ans. 7. 113) a papok számára is megadja a prédikálás és a hívek megáldásának jogát.⁵¹ Mindkét példa – keresztelés, homília mondás – jól jelzi a papi státusz sajátos képességét: a pap képes ugyan a keresztség kiszolgáltatására, valamint a homília megtartására, mely az egyház tanítását értelmezi, de ez a képessége csak akkor gyakorolható, ha a püspök akadályoztatva van, vagy ha a püspök erre külön felhatalmazást adott. A püspök és presbiter fokozat közötti lényegi differenciát jól megvilágítja az Ans. 7. 120,⁵² mely megtiltja a papnak, hogy ünnepi misét mondjon, mivel a püspöknek minden más papnál magasabb megszentelő hatalma van.

Chartres-i Ivo munkája⁵³ és a *Decretum Gratiani*⁵⁴ alaposabb és rendezettebb fejeleményi anyagot tartalmaz a klerikusi kötelességek és jogok tekintetében, mint Anzelm gyűjteménye. Az ivoi *Decretum* elsődlegesen a VI. könyvben beszél a klerikusokról, szentelésükről, vádolhatóságukról. Hasonló tartalma van a *Panormia* III. könyvének

⁵⁰ Ans. 9. 22: De consignandis infantibus manifestum est non ab alio quam ab episcopo fieri licere. Nam presbyteri licet sint sacerdotel pontificatus tamen apirem non habent. Hoc autem pontificibus solis debetur, ut vel consignet vel paraclitum Spiritum tradant. Nam presbyteris seu extra episcopum seu presente episcopo cum baptizant chrisimate baptizatos unguere licet, sed quod ab episcopo fuerit consecratum, non tamen frontem eodem oleo signare, quod solis debetur episcopis, cum tradunt Spiritum paraclitum. THANER i. m. 465–466.

⁵¹ Ans. 7. 113: Ecce ego dico presentibus episcopis suis atque astantibus in altario presbyteros posse sacramenta conficere, sed quia scriptum est: Presbyteri duplici honore honorentur, maxime qui laborant in verbo Dei predicare eos decet. Utile est benedicere, congruum confirmare, convenit reddere communionem, necesse est visitare infirmos, orare pro invalidis atque omnia Dei sacramenta complere. Nemo hic episcoporum invidia diabolicae temptationis infletur, irascatur interdum si presbyteri exhortentur plebem, si in ecclesiis predicent, si plebi, ut scriptum est, benedicant. [...] THANER i. m. 410.

⁵² Ans. 7. 120: Sacerdotes quando Domino sacrificant non soli hoc agere debent, sed testes secum adhibeant, ut Domino perfecto in sacratis Deo sacrificare locis probentur. Ait namque auctoritas: Vide ne offeras holocausta tua in omni loco quem videris, se din loco quem elegerit dominus Deus tuus. Episcopus sacrificans testes habeat plures quam alius sacerdos. THANER i. m. 414.

⁵³ ERDŐ P.: *Die Quellen des Kirchenrechts. Eine geschichtliche Einführung.* (Adnotationes in Ius Canonicum 23) Frankfurt am Main, 2002. 98–100.; KÉRY L.: *Canonical Collections of the Early Middle Ages (ca. 400–1140). A Bibliographical Guide to the Manuscripts and Literature.* (History of Medieval Canon Law) Washington, D.C. 244–260.; M. BRETT: *Editions, Manuscripts and Readers in Some Pre-Gratian Collections.* In K. G. CUSHING – R. F. GYUG (ed.): *Ritual, Texts and Law. Studies in Medieval Canon Law and Liturgy Presented to Roger E. Reynolds.* (Church, Faith and Culture in the Medieval West) Aldershot, 2004, 205–224.; SZ. A. SZUROMI: Some observations on BAV Pal. lat. 587 as compared with other textual witnesses of Ivo’s works. In SZUROMI (2005) i. m. 179–203.

⁵⁴ R. WEIGAND: Zur künftigen Edition des Dekrets Gratians. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung* 83 (1997) 32–51.; A. WINROTH: *The making of Gratian’s Decretum* (Cambridge Studies in Medieval Life and Thought: Fourth Series 49) Cambridge, 2000.; C. LARRAINZAR: La ricerca attuale sul “Decretum Gratiani”. In E. DE LEÓN – N. ÁLVAREZ DE LAS ASTURIAS: *La cultura giuridico-canonica Medioevale premesse per un dialogo ecumenico.* Milano, 2003, 45–88.; J. M. VIEJO-XIMÉNEZ: La investigación sobre las fuentes formales del Decreto de Graciano. *Initium* 7 (2002) 217–239.; J. M. VIEJO-XIMÉNEZ: La composición del Decreto di Graziano. In SZ. A. SZUROMI (ed.): *Medieval Canon Law Collections and European ius commune* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/8) Budapest, 2006, 97–169.

és a *Tripartita* III. része 10. rubrikájának.⁵⁵ De természetesen számos kötelesség olvasható a szentség kiszolgáltatással kapcsolatos részekben is, amely jól mutatja, hogy a fő hangsúly a klerikusi kötelességeken van ezekben a gyűjteményekben is.

Gratianus a klerikusokra vonatkozó fegyelmi anyagot művének különböző részeibe helyezte el. Az első fő részben (distinkciók) néhány előírással találkozunk, melyek a szent rend egyes fokozatai megengedett elnyeréséhez szükséges kritériumokat tartalmazzák (vö. D. 69 c. 1;⁵⁶ D. 78 cc. 1–5⁵⁷). A klerikusok kánoni engedelmességének fontosságáról olvashatunk a püspökök és papok vonatkozásában a D. 23 c. 3, 6-ban. A D. 91 c 2 előírja, hogy a nagyobb rendekhez tartozók a jóváhagyott liturgikus könyveknek megfelelően mondják a napi zsolozsmát. A klerikusi erények között kiemelkedő helyet foglal el a tisztaság, amelyet a celibátus szóval szoktunk általában kifejezni. Az egyház tökéletes önzetlen és önfeláldozó életet kíván meg minden papjától. A pap saját életét elsődlegesen a hívek lelki üdvösségének előmozdítására és klerikusi hivatása teljesítésére kell szentelnie. Így foglalhatjuk össze röviden a D. 27 c. 8; D. 28 cc. 2, 8, 9; D. 33 c. 7; D. 81 c. 19 és sok további kánon tartalmát. A klerikusok öltözéke és annak viselete, valamint a tonzúra szintén többször említésre kerül, vö. D. 33 c. 22, 32; D. 41 c. 8. Ezen felül találunk még általános utasításokat a klerikusok öltözködéséhez és étkezési szokásaihoz (D. 34 cc. 1–3; D. 35 c. 1; D. 44 cc. 2–4, 7).

A második egység (kauzák) általánosságban beszél a klerikusi kötelességekről és jogokról egy konkrét *questio*-ban, nevezetesen a C. 12 (q. 1)-ben. Az egyik kánon (c. 2) a közösségi élet szükségességét írja elő a klerikusok számára. A kánon a pszeudo-izidori anyaghoz tartozik, és I. Kelemen pápának van tulajdonítva (88?–97?).⁵⁸ De hasonló szabályokat olvashatunk I. Orbán pápa neve alatt (222–230), vagy Szent Ágoston műveiből idézve (cc. 9–10).⁵⁹ A 18. kánon szerint a pap nem vezetheti úgy plébániáját, mint saját magántulajdonát, és éppen ezért nem is hagyhatja örökül rokonaira. Ugyanez a tartalma a 24. kánonnak, ami az *Apostoli Kánonokat* idézi (c. 41).⁶⁰ A 23.

⁵⁵ BAV Reg. lat. 973, foll. 135rb–140rb: (Rubric) „De clericis ex eorum causis”; vö. BN lat. 3858, foll. 233r–244v: (Tit.) „De clericis”.

⁵⁶ D. 69 c. 1: Quoniam uidemus multos sine manus inpositione a paruula etate tonsuram clericci accipientes, nondumque ab episcopo manus inpositione precepta super ambonem irregulariter in collecta legentes, precipimus amodo id minime fieri. Id ipsum quoque conseruandum est etiam inter monachos. §. 1. Lectoris autem manus inpositione licentia est unicuique abbati solummodo in proprio monasterio faciendi, si dumtaxat eidem abbati manus inpositio facta noscatur ab episcopo secundum morem proficiendorum abbatum, dum constat illum presbiterum esse. §. 2. Simili modo secundum antiquam consuetudinem corepiscopum preceptione oportet episcopi promouere lectores. FRIEDBERG I. i. m. 256.

⁵⁷ D. 78 c. 2: Nemo resbiter consecratur, qui minor triginta annis sit; nemo decanus uel subdiaconus fiat, qui minor uigintiquinque annis sit; nemo lectoribus connumeretur, qui minor decem et octo annis fuerit; nemo inter diaconissas consecratur sacrosanctae ecclesiae, que minor sit quadraginta annis, uel ad secundum matrimonium peruenerit. FRIEDBERG I. i. m. 275.

⁵⁸ C. 12 q. 1 c. 2, FRIEDBERG I. i. m. 676–677.

⁵⁹ C. 12 q. 1 cc. 9–10, FRIEDBERG I. i. m. 679–680.

⁶⁰ C. 12 q. 1 c. 24: Precipimus, ut in potestate sua ecclesiae res episcopus habeat. Si enim animae hominum preciosae illi sunt creditae, multo magis oportet eum curam de pecuniis agere, ita ut potestate eius indigentibus omnia dispensentur per presbiteros et diacones, et cum timore et omni sollicitudine ministrentur. Ex his autem quibus indiget etc. FRIEDBERG I. i. m. 685.

kánon – az Antióchiai Zsinat (a. 314) alapján – a püspökre vonatkozóan azzal egészíti mindezt ki, hogy a megyéspüspököknek egyházmegyéje javára kell fordítania az egyházi javakat, a földterületen jól kell gazdálkodnia, hogy a teljes tulajdon továbbra is az egyház kezében maradjon.⁶¹

Gratianus a szerzetesek papságra való alkalmatlanságára vonatkozó néhány kánon is beilleszt gyűjteményébe (cf. D. 58), azonban attól eltérő saját álláspontját is kifejti (például a C. 16 q. 1 c. 36-hoz fűzött diktumában).⁶² Ezt az álláspontot a D. 63 c. 35 is alátámasztja, amely lehetőséget biztosít a szerzeteseknek a püspökválasztásban való közreműködésre.⁶³ Ezt Erdő bíboros, *La designazione dei vescovi nel Decreto di Graziano* címen közreadott legutóbbi kutatási eredményei is igazolták.⁶⁴ A papok leszármazottainak szentelési tilalmát árnyaltan értelmezi Gratianus, melyhez gazdag forrásanyagot használ fel. Csak azokra nézve tekinti érvényesnek a szentelési tilalmat, akik maguk is osztoznak apjuk bűnében, követve azoknak bűnét (D. 65 c. 1).⁶⁵ Pusztán csak jelezzük, hogy Gratianus korára a szigorú celibátus volt érvényben az egész latin egyházban, ami teljesen világosan kitűnik a D. 28 c. 1-ből, mely egy kivonat Nagy Szent Gergely pápa 591-ben kelt 44. leveléből.⁶⁶

A *Decretum Gratiani* egész harmadik részéről általánosságban is elmondhatjuk, hogy az a legfontosabb klerikusi köteleességeket tartalmazza a megszentelés végzéséről, *De consecratione* címmel. Itt találjuk azokat az alapvető kánonokat, amelyek a szentmise kötelező bemutatására vonatkoznak a templomszentelés emléknapiján

⁶¹ C. 12 q. 1 c. 23: *Episcopus ecclesiasticarum rerum habeat potestatem ad dispensandum erga omnes, qui indiget; cum summa reuerentia et timore Dei. Participet autem et ipse quibus indiget, [...] tam in suis quam fratrum, qui ab eo suscipiuntur, necessariis usibus profuturus, ita ut nulla qualibet occasione fraudentur, iuxta sanctum Apostolum sic dicentem: „Habentes uictum et tegumentum, his contenti sumus.” Quod si contentus istis minime fuerit, conuertat autem res ecclesiae in suos domesticos usus, et eius commoda uel agrorum fructus non cum presbiterorum diaconorumque constientia pertractet, sed horum potestatem domesticis suis, aut propinquis, aut fratribus filisque committat, ut per huius modi personas occulte res ledantur ecclesiae [...] FRIEDBERG I. i. m. 684–685.*

⁶² C. 16 q. 1 d.p. c. 36: *His omnibus auctoritatibus monstratur, quod monachi, qui a populo sunt electi, et ab episcopo cum consensu sui abbatis sunt ordinati, legitime potestatem suam exequi ualent. Illud uero Gregorii: „Nemo potest ecclesiasticis obsequiis deseruire, etc.” de illis intelligendum est, qui, in numero cardinalium uel episcoporum ordinati, monasterii sui dispensationem sibi reseruare contendunt. FRIEDBERG I. i. m. 771.*

⁶³ D. 63 c. 35: *Obuentibus sane episcopis, quoniam ultra tres menses uacare ecclesiam sanctorum Patrum prohibent sanctiones, sub anathemate interdicimus, ne canonici de sede episcopali ab electione episcoporum excludant religiosus uiros, sed eorum consilio honestam et idoneam persona min episcopum eligant. Quod si exclusis religiosus electio facta fuerit, quod absque eorum consensu et conuiuentia factum fuerit, irritum habeatur et uacuum. FRIEDBERG I. i. m. 247.*

⁶⁴ P. ERDŐ: *La designazione dei vescovi nel Decreto di Graziano*. In P. ERDŐ (Hrsg.): *Kirchenrecht im mittelalterlichen Ungarn*. (Aus Religion und Recht 3) Berlin, 2005. 179–195.

⁶⁵ D. 65 c. 1: *Sane, si communi omnium consensu rationabiliter probato secundum ecclesiasticam regulam, duo uel tres animositate ducti per contentionem contradicant, obtineat plurimorum sententia sacerdotum. FRIEDBERG I. i. m. 249–250.*

⁶⁶ D. 28 c. 1: *Nullum facere subdiaconum presumant episcopi, nisi qui se uicturum caste promiserit: quia nullus debet ad ministerium altaris accedere, nisi cuius castitas ante susceptum ministerium fuerit approbata. FRIEDBERG I. i. m. 100.*

(vö. D. 1 c. 16 de cons.⁶⁷), vagy azt az alapos listát, amely azokat a kötelező egyházi ünnepeket tartalmazza, amikor a pap a hívők jelenlétében köteles a szentmise bemutatására.⁶⁸ Föl szeretnénk hívni a figyelmet a *Panormia* XII. századi szöveggyűjteményének végén található kiegészítésre, amely útmutatással szolgál a plébánosnak az egyházi ünnepnapok megtartására, valamint az év folyamán kötelező más lelkipásztori munkákra. Gratianus II. Sándor pápa (1061–1073) egy levelét is idézi, a napi egy mise bemutatásának elégséges voltáról. Ha szükséges, mondható még egy mise ezen felül, mint temetési mise (D. 1 c. 53 de cons.).⁶⁹ Egy hosszú kánon lista foglalkozik a liturgikus előírások felsorolásával, különös tekintettel a szentmise egyes részeinek megengedett végzésére (D. 1 c. 57 D. 2 c. 97 de cons.). De természetesen olvashatunk egyéb szabályokat a papi feladatkör gyakorlására vonatkozóan, sajátosan az Ol-társzsentség és a szent olajok őrzéséről.⁷⁰

Összegzés

Az elemzett XII. századi kánonjogi gyűjtemények világos és logikus képet alakítanak ki előttünk a korabeli klerikus kötelességei és jogok rendszeréről. A középpontban a felszentelt szolgát találjuk, aki a szentségek kiszolgáltatója, és példát ad a saját életének a megszentelésével is.

Ha egy pillantást vetünk a *Codex iuris canonici* (1917) szövegére, megtalálhatjuk a II. könyv, I. fejezetének 3. címében azt a 21 kánont, amely a klerikusok kötelességeiről rendelkezik (cc. 124–144). A *Decretum Gratiani* fentebb említett jelentős kánoncsoportjai világosan felismerhetők a 124–144. kánonok tartalmában, mint fegyelmi alap. Ez különösen is érthetővé teszi a klerikusok életének és munkájának fontosságát. Valamint, az a mindössze 6 kánon – amelyből az előző cím (tit. 2) felépül – a klerikusok jogait ismertetve jól jelzi, hogy a jogok pusztán eszközök az egyház alapvető céljának, a lelkek üdvösségének az előmozdításában.

⁶⁷ D. 1 c. 16 de cons.: Solempnitates dedicationum ecclesiarum, et sacerdotum, per singulos annos sunt celebrandae. §. 1. De ecclesiarum consecrationibus quociens dubitatur, ut nec certa scriptura, nec testes existunt, a quibus consecratio sciatur, absque ulla dubitatione scitote eas esse sacrandas; nec talis trepidatio facit iterationem, quoniam non monstratur esse iteratum quod nescitur factum. FRIEDBERG I. i. m. 1298.

⁶⁸ D. 3 c. 1 de cons.: [...] Natalis Domini, S. Stephani, S. Iohannis Euangelistae, Innocentium, S. Siluestri, Octavae Domini Theophaniae, Purificatio S. Mariae, sanctum Pasca cum tota hebdomada, Rogationes tribus diebus, Ascensio Domini, sancti dies Pentacostes, S. Iohannis Baptistae, duodecim Apostolorum, et maxime sanctorum Petri et Pauli, qui mundum sua predicatione illuminauerunt, S. Laurentii, Assumptio S. Mariae, Natiuitas S. Mariae, Dedicatio, S. Michaelis Archangeli, Dedicatio cuiuscumque oratorii, et omnium sanctorum, et S. Martini, et illae festiuitates, quas singuli episcopi in suis episcopis cum populo collaudauerint, que uicinis tantum circummorantibus indicendae sunt, non generaliter omnibus. [...] FRIEDBERG I. i. m. 1353.

⁶⁹ D. 1 c. 53 de cons.: Sufficit sacerdoti unam in die una celebrare missam, quia Christus semel passus est, et totum mundum redemit. Non modica res est unam missam facere, et ualde felix qui unam digne celebrare potest. Quidam tamen pro defunctis unam faciunt, et alteram de die, si necesse sit. Qui uero pro pecuniis aut adulationibus secularium una die presumunt plures facere missas, non estimo eudere dampnationem. FRIEDBERG I. i. m. 1308.

⁷⁰ FRIEDBERG I. i. m. 1310–1352, vö. pl. D. 1 c. 70 de cons.

